

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN BUGÜNKÜ DEMOGRAFİK YAPISININ ORTAYA ÇIKMASINI SAĞLAYAN 2 GÖÇ HAREKETİ: ÇEPNİ VE KIPÇAK GÖÇLERİ*

Fatma İNCE**

ÖZET

Karadeniz'in günümüzdeki demografik yapısını ortaya çıkartan 2 önemli göç hareketinden birisi Kıpçaklaşan Çepniler tarafından, diğeri ise Kumanlar ile birlikte Karadeniz'de hakimiyet kuran ve Kırım Hanlığı'nın esas unsurlarından olan Kıpçaklar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu 2 Türk boyu geçmişlerindeki ortak Kıpçak kültürünü yüzlerce yıl bünyelerinde muhafaza ederek, Doğu Karadeniz'e taşınmış, yaşadığı diğer coğrafyalarda dağılmasına rağmen yüzlerce yıllık birikim ve gelişimleri ile Karadeniz'in doğusunda özgün bir yapıyla kaynaşmışlardır. Biz de bu bildirimizde bu 2 önemli göç hareketinin Doğu Karadeniz'in bugünkü demografik yapısına etkisini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Çepni, Kıpçak, Göç, Doğu Karadeniz Bölgesi.

2 MIGRATION THAT THE CURRENT DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE EASTERN BLACK SEA REGION: CEPNI AND KIPCHAK MIGRATION

ABSTRACT

There are 2 major migration movement which showcases the demographic structure of the current Black Sea which one was carried out by Kipchak Cephni and another one was carried out by Kipchaks who ruled in the Black Sea with Kumans and which is one of the main elements of the Crimean Khanate. This 2 Turkish tribe moved Kipchak culture to the Eastern Black Sea by maintaining which was common in the past for hundred of years in-house, they have been integrated with an original structure to the east of the Black Sea with accumulation and development of hundreds of years despite the collapse live in other geographies. We will try to review this 2 major migration movement's the effect on the current demographic structure of the Eastern Black Sea in our article.

Key Words: Cephni, Kipchak, Migration, Eastern Black Sea.

GİRİŞ

Oğuzlar on ikisi Üçok on ikisi Bozok olmak üzere 24 boy olup, yerleşik olanlara Oğuz, göçer olanlara Türkmen adı verilir. Ancak Oğuz yerine Türk adı yerleşmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden 24 Oğuz boyunun en büyüklerinden birisi olan Çepniler'in adı diğer Oğuz boylarının gibi ilk defa olarak büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde Çepni boyunu 21. Sırada zikretmiş ve damgasının şeklini de vermiştir.¹

* Bu makale 21-23 Nisan 2017 tarihleri arasında Samsun'da düzenlenen VII. Uluslararası Canik Sempozyumu'nda sunulmuş ve yayınlanmamıştır. Genişletilmiş ve düzenlenmiştir.

** Dr.Öğr.Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötügen Yayınları, İstanbul 1997, s.52, Faruk Sümer, **Çepniler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.7, Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lügat-it Türk**, Çev. Besim Atalay, C.I, TDK Yayınları, İstanbul 1939, s.55.

Çepniler, Türk Han'ın oğlu Kara Han'ın oğlu Oğuz boyunun Üçoklar soyundan Sungurlu aşiretine bağlıdır. Ayrıca Çepniler en eski Oğuz boylarındandır ve eski isimlerini bugüne kadar muhafaza etmişlerdir. Bayat, Çepni, Bayındır, Afşar, Alayurdu gibi isimler Divan-ı Lügat-it Türk'te zikredilmiştir.²

Çepniler'in kökenleri ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmud yine Divan-ı Lügat-it Türk'te şunları söylemektedir: “Türkler, 20 kabiledir. Bu kabilelerin hepsi Hz. Nuh'un Yafes adındaki oğlunun oğlu olan Türk'e mensup olduklarını söylerler. 20 kabileden herbirinin sayısını Allah'tan başkasının bilemeyeceği kadar kolları vardır. Ben bu kabilelerin başlıcalarını sayıp, onlara bağlı olanları ele almayacağım. Ancak bu kabilelerin biri olan Oğuzlar/Türkmenler'in boyları bu hükümden müstesnadır. Çünkü onların ana kabile ile birlikte boylarını ve hayvanlarının ayırıcı nişanlarını, onlardan her kabilenin Rum yakınından başlayarakdoğuya kadar yerleştikleri yerler/yurtlarını Müslüman olmadan önceki ve sonraki dönemlerini kapsayacak şekilde anlatacağım. Zira insanların bunları anlamaya ihtiyacı vardır. İşte bu 20 Türk kabilesinden biri Oğuzlar/Türkmenler'dir. Oğuzlar 22 boydur. Her boyun hayvanlarının ayırıcı bir nişanı vardır. Boya bağlı olanlar birbirlerini bu nişan sayesinde tanır ve karıştıkları zaman hayvanlarını ayırt ederler. Oğuz boylarının 22. Kolu Çepniler'dir. Çepni kabile atasının ismidir.” Görüldüğü gibi Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlar'ı 22 kola ayırmış ve soy olarak da Nuh'a bağlamıştır.³

Aynı şekilde Oğuzname'de Yazıcıoğlu: “Nuh peygamber –aleyhis's-selam- yiryüzün cenubdan şimale değin 3 kısım itmişti. Ve 3. kısmı Yafet'e ki Türkler'in atasıdır, virmuşdi.” diyerek, o da Türkler'in soyunun Nuh peygambere dayandığını iddia etmektedir. Çepniler'e dair bilgilerin kaynağı sadece Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk'ü değildir. XV. Yüzyılın başında İlhanlılar'ın başkenti Tebriz'de Vezir Reşideddin'in başkanlığında yazılmış olan Cami-üt Tevarih'te Çepniler Oğuz elinin Üçok kolunda gösterilmiştir. Oğuz Han'ın oğlu Gök Han'ın 4 oğlundan biri sayılmıştır.⁴

Cami-üt- Tevarih'te bunun haricinde de ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Örneğin toylarda, her bir kardeşin etin hangi kısmını yiyeceği dahi belirlenmiştir. Buna göre etin en kıymetli kısmı sok tarafıdır ve bu kısmını yiyecek kardeşler arasında Çepniler de sayılmıştır. Yine başka bir ayrıntıya göre, Çepni ve kardeşlerinin onkunları doğan türünün en ünlü avcı kuşu olan Sungur'dur.⁵

Kaşgarlı Mahmud ve Reşideddin'den başka XIV. yüzyılda yaşayan Ebu Hayyam da Kitabu'l-İdrak li-Lisanil Etrak isimli eserinde Çepniler'den “Çepni kabiletün minet Türk” şeklinde bahsetmektedir. Bu eser Çepniler açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü eserde sadece Çepniler ve Kınıklar'dan söz edilmektedir. Kınık boyu Selçuklu boyu olduğu için onlardan bahsedilmesi normaldir. Ancak Kınıklar ile beraber Çepniler'den söz edilmesi ise Çepniler'in Anadolu'da olduğu kadar Mısır'da da tanındığını ortaya koymaktadır.⁶

Bu kaynaklara ilaveten Tarih-i Oğuz gibi ilk devir kaynakları ile XV. yüzyılda Yazıcıoğlu Ali'nin Tarih-i Al-i Selçuk'unda, Ebu Gazi Bahadır Han'ın 1660 yılında tamamladığı Şecere-i Terakimesi'nde, XVII. yüzyılda Katip Çelebi'nin Cihannüması'nda ve 1492'de Mehmed Neşri'nin yazdığı Kitab-ı Cihannüma'da Çepniler'den bahsedilir. Tarih-i Al-i Selçuk'ta CEHHAROM: Çepni şeklinde geçmektedir.⁷

Hacı Bektaş'ın Velayetnamesi'nde de Çepnilere dair önemli bilgiler yer almaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Çepniler'e ait bir oymağa misafir olması, onların yaşayışları hakkında da bize değerli bilgiler

² Hüseyin Albayrak, **Trabzon'un Fethi**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1995, s.7, Yusuf Ziya Yörükkan, **Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.378-379.

³ Kaşgarlı, s.28, Arif Yıldırım, “Trabzon ve Çevresi ile İlgili 9 Değişik Hususa Dair Notlar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, C.I, T.C. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s.34.

⁴ Yazıcızade Ali, **Tevarih-i Ali Selçuk**, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s.11, Sümer, s.7.

⁵ Sümer, s.8.

⁶ Ali Çelik, “Çepniler'in Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.312-313.

⁷ Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik**, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977, s.19, Mehmet Neşri, **Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi**, Yay. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1987.

vermesini sağlamıştır. Hacı Bektaş-ı Veli daha sonra bu bölgede yerleşmiştir. Burası o günkü ismi ile Sulucakarahöyük, bugünkü ismi ile ise Hacıbektaş'tır.⁸

Oymak ve aşiretler hakkında çok kapsamlı bir çalışma yapan Cevdet Türkay ise Çepni, Çepnibor, Çepnili, Çepni Kantemir gibi farklı isimler ile adlandırılan Çepniler'in Görele'den başlayarak çok geniş bir coğrafyada buldukları yerleri anlatırken onların konar göçer Türkmen Yörükleri taifesinden olduklarını ifade etmektedir. Enver Şerefgil'e göre ise Çepniler Babekler'e dayanmaktadır.⁹

Çepni adının anlamına gelince; Kaşgarlı Mahmud bu konuda bilgi vermezken, Reşideddin'e göre Çepni: "Nerede yağmur görse savaşır." demektir. Şecere-i Terakkime'de ise Çepni kelimesinin; "Cesur, pehlivan, yiğit ve kahraman" anlamlarına geldiği ifade edilir. İşte bu manalara nazaran kelimenin "çapmak" aslından geldiği kabul olunabilir.¹⁰

Yine Çepni kelimesinin eski Türkçe'de köy reisinin yardımcısı anlamındaki cüben, reisin kanal kazmayan ve su başına çıkmayan kişiden aldığı rehin demek olan "Cetba" ve çok boyun vuran anlamına gelen "Cebitgan" kelimeleri ile ilintili olabileceği de ileri sürülmüştür. Son olarak Çepni adının kimi kaynak ve yörelerde "Çetmi" olarak telaffuz edildiğini de belirtmek gerekir.¹¹

Çepni tarihi açısından onların lisanları meselesi de önemli bir yere sahiptir. Çepniler'in lisanlarının içerisinde Arapça ve Acemce bir çok kelime vardır. Ve Çepniler gerekmedikçe bu lisanlarını kullanmamaktadırlar. Bir de Rodop bölgesinde yaşayan Çepniler vardır ki bunlar İslavlar içinde kala kala dil konusunda asimile olmuşlardır. Fakat dinlerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Böylece dilleri Slavca dinleri ise İslamiyet olan ve isimlerine Pomak denilen bir etnik grup tarih sahnesine çıkmıştır.¹²

Çepniler, Anadolu'ya gelmeden önce tüm Oğuz boyları gibi İç Asya taraflarında bulunuyorlardı. Bağlı buldukları sol kol olan Üçokların yaylakları, Kütük yani Balkaş'ın kuzeyi Almalık'ın Akdağ'ının kuzeyi ve güneyindeki dağlardı. Kışlakları ise "Sengin" kelimesinin çok kullanıldığı Karatay ve Karaçuk yaylaklarıdır.¹³

Çepniler ile ilgili kaynaklarda gelişleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Mehmed Fuad Köprülü: "Bu Oğuz boyunun batıya göçü, Selçuklular'ın Anadolu'yu ilk istilası ile olmuş, büyük bir kısmı Batı Anadolu'daki Paflagonya ve Trabzon Krallığı hudutlarına yerleştirilmişler." demektir. Birçok tarihçi ve araştırmacı Çepniler'in ilk olarak Sinop bölgesine yerleştiklerini belirtmektedir. Trabzon Rum İmparatoru Giorgi'yi Sinop'da yapılan savaşta yenmelerinin ardından Ordu bölgesinde Bayramlı Beyliği'nin kurulması bu bölgede Çepniler'in kalabalık bir şekilde bulduklarını göstermektedir. Çepniler Türkiye yerli kaynaklarında adı ilk geçen Oğuz Boyudur. Türkiye tarihi yerli kaynaklarında Çepniler adı ilk önce ortaya atılan Oğuz boyudur.¹⁴

⁸ Hacı Bektaş Veli, **Vilayetname**, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Can Yayınları, İstanbul 1999, s.26, Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, s.19-20.

⁹ Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.252.

¹⁰ Mehmet Aydın, **Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzlar Tarihi**, Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1984, s.25-27, Bilgehan Atsız Gökdağ, "M.Ö 2000'li Yıllardan Günümüze Giresun'daki Türk Varlığı", **Giresun Tarihi Sempozyumu**, Giresun 1996, s.37, Hasan Tahsin Okutan, **Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya-Tarih-Kültür-Folklor**, Giresun Yeşil Matbaası, Giresun 1949, s.66.

¹¹ Okutan, s.66

¹² Ali Çelik, "Çepniler'in Kader Çizgileri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, C.II, S.7 (Ağustos 1980), s.98.

¹³ Aydın Ayhan, **Balıkesir ve Çevresindeki Yörükler, Çepniler ve Muhacirler**, Zağnos Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir 1999, s.105-106, İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.246.

¹⁴ Abdullah Gülay, **Ağasar Çepni Kültürü**, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul 2001, s.10.

Türk boyu olarak Mısır'da Çepniler'in tanınması onların Anadolu'ya ilk gelenlerden olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca 1312'de yazılan bir esere göre Çepniler Anadolu'da henüz yeni yeni faaliyet göstermekteydi.¹⁵

Çepniler Anadolu'ya geldiklerinde Trabzon ve çevresine Trabzon Rum İmparatorluğu hakimdir. Ancak bu hakimiyet sadece şehir merkezleriyle sınırlıdır çünkü şehirlerin çevresinde geniş kitleler halinde Türkmenler yaşamaktadır. Ayrıca aynı dönemlerde Anadolu Selçuklu Devleti'nde de bir parçalanma süreci yaşanmaktadır ve bunun sonu olarak da Anadolu'da bir çok irili ufaklı Türkmen beyliği kurulmuştur. Bu dönemde Trabzon haricindeki bölgede veba salgını ve Türk akınları sebebiyle de Hristiyan nüfusta önemli ölçüde bir düşüş söz konusu olacaktır.¹⁶

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesi ve Moğollar'ın Anadolu yaratmış oldukları siyasi bunalımdan istifade etmek isteyen Giorgi, Karadeniz ticaretinin en önemli limanlardan birisi olan Sinop'a sahip olmak için buraya saldırmışsa da Çepni Türkleri'nin bu bölgeyi başarılı müdafaası sonrasında geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁷

İbni Bibi bu hadise ile ilgili olarak bizlere şunu anlatır: “2 gün sonra Sinop kumandanı Tay Buğra yetişti. Ve Canik Kralının kadırgalar ile Sinop'a kastettiğini, Çepni Türkleri'nin karşısına çıktıklarını ve deniz ortasında geri döndüğünü bildirdi.”¹⁸

Bu olayın en önemli yanı Çepniler'in tarih sahnesinde ilk kez bu olayla adlarının anılmasıdır. Elbette ki bunun öncesinde Çepniler'in varlığına dair elimizde veriler vardır. Ancak ne olursa olsun bu olay öncesi Çepniler için karanlık bir dönemdir. Çepniler, bu olay sonrası sürekli olarak doğuya doğru hareket etmişlerdir. Trabzon Rum İmparatorluğu saray tarihçisi Panaretos'a göre imparator Giorgi hükümdarlığının 14. yılında yani 1280 yılında Toresion Dağı'nda Türkmenler'e tutsak düşmüştür.¹⁹

Günümüzde Toresion diye adlandırılan bölgenin tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir. Yine Panaretos, eserinde II. Jean'ın zamanında Türkler'in Ünye yöresini aldıktan sonra Trabzon dolaylarına kadar uzanan bir istila hareketinde bulduklarını yazmıştır.²⁰

Bu dönemde Çepni Türkmenleri denilince akla ilk gelen isimlerden birisi ağırlıklı olarak Çepni Türkleri'nden oluşan ve Bayram Bey ailesine bağlı olan Hacıemiroğulları Beyliği'dir. Bu beylik Trabzon Devleti ile Giresun'da savaştır. Ancak Türkler bu savaştan mağlubiyetle ve bir çok kayıpla ayrılırlar. Ne var ki bu yenilgiden sonra da Çepniler'in doğuya ilerlemesi durmamıştır.²¹

Örneğin 1313 yılında Bayram Bey'in Trabzon sınırları içerisindeki bir Pazar yerini bastığına, 1316 yılında ise hayvan saklanan araziye talan ettiğine şahit oluyoruz. Çepni Türkmenleri 1319 yılında ise Trabzon'a saldırarak burada büyük bir yangının çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Bu yangın esnasında Trabzon'daki bütün evler yanmıştır. Bayram Bey 1332 yılında ise Hamsi Köy'e kadar ilerlemiş ancak ağır kayıplar vermesi sebebiyle geri dönmek zorunda kalmıştır.²²

Bu dönemde Trabzon İmparatorluğu'nu zorlayan tek güç Hacıemiroğulları Beyliği değildir. 1341 yılında Tur Ali Bey önderliğindeki Akkoyunlular ve daha sonra da Taceddinoğulları Beyliği tarafından da saldırılar düzenlenmiş ve bu da Trabzon İmparatorluğu'nun güç kaybetmesine sebebiyet

¹⁵ Ramazan Uçar, **Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşılık (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006, s.23-24, Osman Çetin, “İskanlarla Anadolu'nun Türk Vatani Haline Gelmesi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.265.

¹⁶ Speros Vryanis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century**, London 1971, s.28.

¹⁷ Vryanis, s.28.

¹⁸ Vryanis, s.28.

¹⁹ Sümer, s.47.

²⁰ Sümer, s.47.

²¹ N.Demir, **Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2005, s.32.

²² Demir, s.32, Sümer, s.47.

vermiştir. Aynı zamanda bu dönemde Gürcüler de Trabzon İmparatorluğu'nun iç siyasetine müdahalelerde bulunmaya başlamışlardır.²³

Ancak Trabzon İmparatorluğu açısından felaketler bununla da sınırlı kalmadı. 1347 yılındaki veba salgınının hemen ardından meydana gelen deprem felaketi Trabzon İmparatorluğu'nun daha da zayıflamasına sebebiyet verdi. Bu esnada Türkmenler de boş durmadılar ve Arsinya'dan Erzurum'a kadar olan araziye ellerine geçirdiler. Gürcistan'da ise Gurieli kendi bağımsızlığını ilan etti.²⁴

Türklerle savaş yoluyla mücadele edemeyeceğini anlayan Trabzon İmparatoru III. Aleksios ülkesini bu kaostan kurtarmak için başka bir yola başvurdu ve nikah ittifakları yapmaya başladı.²⁵

Ancak bu ittifak süreci de uzun sürmemiştir. 1380 yılına gelindiğinde III. Aleksios, Harşit bölgesine ilerleyerek bu bölgede hüküm süren Çepniler'in çadırlarını yıkmış, yakmış ve Çepniler'in elinde bulunan kendi tutsaklarını da kurtardıktan sonra geri dönüp Vakfikebir limanında konaklamıştır.²⁶

Ancak 1397 yılına gelindiğinde bu defa Çepniler'in harekete geçtiklerine şahit oluyoruz. Buna göre, zikredilen tarihte Hacı Emir Bey'in oğlu Süleyman Bey Giresun şehrini ele geçirmiştir.²⁷

Hacıemiroğulları Beyliği ile alakalı son bilgi 1404 tarihine aittir. 1402 yılında Timur'a elçi olarak giden İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavijo,1404 tarihinde Hacı Emiroğulları topraklarına da uğramıştır. Ruy Gonzales de Clavijo'nun verdiği bilgiye göre bu bölgede Arzamiir adlı bir Türkmen lideri bulunmaktadır. Arzamiir Timur'a tabidir ve yaklaşık 10.000 askeri bulunmaktadır. Hakimiyet sahası da Tirebolu'ya kadar uzanmaktadır. Hacıemiroğulları beyliğinin topraklarının 1427 yılında Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu bilinmektedir.²⁸

Hacı Emiroğulları'nın Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türk yurdu haline gelmesindeki rolleri hiç şüphesiz çok mühimdir. Daha kuruluş dönemlerinden itibaren Ordu ve doğusundaki topraklarda Hristiyanlar aleyhine büyük bir nüfus boşluğu oluşturmuşlardır ve boşalan bu araziye de Türk nüfusu iskan ettirmişlerdir.²⁹

Osmanlılar yöreyi aldıktan sonra Hacıemiroğulları Beyliği'nin iç teşkilatlanmasını değiştirmemiştir. Ancak dış teşkilatlanmada 1455-1613 yılları arasında Bolaman Irmağı ve Aksu Irmağı'nı sınır olarak belirleyerek bölgeyi 3 karaya bölmüştür. Aksu Irmağı'nın doğusunda kalan kısım Vilayet-i Çepni olarak adlandırılmıştır.³⁰

KIPÇAKLAR

Kıpçaklar'ın adı Şark kaynaklarında en çok Kıpçak olarak geçer. Kök Türk kitabelerinde adına rastlanmamaktadır. Bu kitabelerde İrtiş Nehri'nin adı geçiyorsa da orada hangi kavmin yaşadığı zikredilmemiştir. Halbuki Arap coğrafya eserlerinde İrtiş boyunda Kimek adlı bir kavmin yaşadığı ve bu kavmin Oğuzlar'ın kuzeyinde ve batısında yayılmış olduğu kaydedilmiştir. Kaşgarlı Mahmud eserinde Kimek isminden bahsetmez. Onun yerine Emek ismi nakledilmiş ve bu ad altında

²³ Demir, s.32.

²⁴ A. Hahanov, **Trabzon Tarihi**, Çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2004, s.68.

²⁵ Hahanov, s.68.

²⁶ Hahanov, s.68.

²⁷ Demir, 2005, s. 32.

²⁸ İbrahim Tellioğlu, "Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar'ın Rolü", **Türk Kültürü**, 2004, s.464-489. Demir, 2005.

²⁹ Tellioğlu, "Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar'ın Rolü", 2004.

³⁰ Hacıemiroğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanması konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Hacı Emir Çelebi zamanında gerçekleştiği düşünülebilir. II. Murat Amasya'da sancak beyi iken Yörgüç Paşa onun lalalığını yapmıştır. II. Murat tahta çıktığında Yörgüç Paşa'yı 1426'da vali olarak Amasya'ya gönderir. Yörgüç Paşa'nın ilk işi Çepni beylikleri Osmanlı Devleti'ne bağlamak olmuştur. Bu çerçevede ilk önce Kızılca Koca Oğullarını Amasya'ya çağırıp bir hile ile ortadan kaldırır. Sonra Koca Kaya Beyi Haydar Bey'in kalesini de Osmanlı topraklarına katar. Arkasından da Taceddinoğulları Beyliğinin Emiri Hasa Bey'i yine bir hile ile ortadan kaldırmak için Amasya'ya çağırır. Hasan Bey durumu anlar ve Taceddinoğulları'na ait toprakları Osmanlı Devleti'ne teslim eder. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.403-406.

Kıpçaklar'ın bir uruğunun kastedildiği yazılmıştır. Kıpçaklar'ın XI. yüzyıl ortalarında Harezm ile komşu oldukları, yeni İslam ülkeleri ile temasa geçtikleri bilinmektedir. Fakat esas kitlenin İrtiş Nehri'nin batısına doğru kaydığı anlaşılıyor. Bu kavim Türk kavimleri arasında işgal ettikleri sahanın genişliği itibarıyla en büyüğü idi. Kıpçaklar'ın adı batı kaynaklarında ve Ermeniler'de başka türdüdür. Bizanslılar ise Kuman demişlerdir.³¹

Kıpçaklar'ı diğer Türk boylarından ayıran çeşitli özellikleri vardır. Onların en büyük özellikleri sarışın, mavi gözlü tek Türk topluluğu olmalarıdır. Bu özelliklerinden dolayı onlara sarışın anlamlarına gelen Polovtsy, Falben, Chardeş gibi isimler verilmiştir.³²

Kıpçaklar'ın göç ettikleri coğrafyalar ve bu yerlerdeki milletler ile olan ilişkileri de önemlidir. Orta Asya, Yayık, Donetz, Ten, Tuna ve batı grupları Macaristan'dan Gürcistan'a Balkanlar'dan Mısır'a kadar pek çok bölgede yerleşik düzene geçmişler ve onlar buradaki yerli haklar ile karışmışlardır. Balkanlar, Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya'ya göç eden Kıpçaklar ise Hristiyanlığı benimsemişler ve yerli unsurlar içerisinde asimile olmuşlardır. Bir kısmı da hem antropolojik ve hem de etnolojik olarak gittikleri yerlerdeki varlıklarını devam ettirmektedirler. Kıpçaklar'ın göç ettiği önemli bölgelerden bir tanesi de Doğu Karadeniz bölgesidir.³³

Kıpçaklar milattan çok önceki zamanlardan beri Doğu Karadeniz'i bilmektedirler. Onların daha Türkistan'daki tarihlerinin karanlıkta kaldığı bir zamanda M.Ö. IV. yüzyılda Karadeniz'in doğu kısmında var oldukları Gürcü kaynakları tarafından kayıt altına alınmıştır. M.Ö.336'da Makedonya'lı İskender'in orduları Kafkaslar'ı ele geçirmek üzere bölgeye geldiğinde Çoruh Nehri'nden Tiflis'e kadar olan yerde oldukça kalabalık bir nüfusa sahip Kıpçaklar ile karşılaşmışlardır. Anonim Gürcü kaynağına bakılırsa Helenler, bir yıl süren mücadeleden sonra ancak Kıpçaklar'ı mağlup etmişlerdir..³⁴

Bu olaydan yüzyıllar sonra Kıpçaklar yeniden Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ortaya çıkacaklardır. Ancak kaynaklar onlardan bize çok yüzeysel olarak bahsetmektedir. Etnolojik ve filolojik bazı bulgular sayesinde varlıkları ile alakalı bazı bilgilere ulaşılmış olan Kıpçaklar'ın bu bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi vermek de tarihçiler için oldukça zahmetli bir mesele haline dönüşmüştür. Bu sebepten dolayı Karadeniz Kıpçakları bölge tarihinin en az bilinen topluluğudur. Daha net bir ifadeyle söylemek gerekirse Kıpçaklar Karadeniz Bölgesi'ne geldikten sonra adeta yok olmuşlardır. Aynı zamanda dönemin Gürcü ve Bizans kaynaklarında da kıpçaklar ile alakalı fazla bilgi bulunmaması onların Karadeniz Bölgesi'ndeki tarihlerinin karanlıkta kalmasına sebebiyet vermiştir.³⁵

Kıpçaklar'ın kendilerinden önce Doğu Karadeniz'e göç eden kavimleri de bünyelerinde toplayarak Batı Türkçesi'nin merkez kanadını teşkil etmişlerdir. Kuzey Doğu grubu ağızları içerisinde doğudan başlamak üzere Hopa, Borçka, Arhavi, Rize ve Trabzon girmektedir.³⁶

Bu bölge ağızlarının şekillenmesinde Kıpçak etkisinin rolü büyük olmuştur. Zamanla sayıları artan ve daha sonra Hristiyanlığı seçen bu Kıpçak toplulukları 1124 yılında Çoruh Vadisi ve İspir bölgesindeki Oğuzlar'ı yenerek bu bölgeye yerleşmişlerdir. Kral David'in yerine geçen Dimitri , Kıpçaklar'ı Ardahan, Yusufeli Tortum, Şavşat, Ardanuç, Göle ve Ordu bölgelerinde iskan ettirmiştir. Gürcüler vasıtası ile bu bölgeye gelen Kıpçaklar dışında çeşitli sebeplerle Selçuklular içinde de görülen Kıpçaklar, Doğu Karadeniz'in Türkleşmesinde Oğuzlar'dan sonra ikinci derecede önemli rol oynamışlardır.³⁷

Cengiz Han dönemi Kıpçaklar'ın Anadolu'daki varlıkları açısından önemli bir yere sahiptir. Cengiz han Türkistan seferini tamamlamasından sonra 1223'lü yıllarda Kuzey Kafkasya çevresinde yaşayan Kıpçaklar'ın da üzerine bir sefer düzenlenmesi kararını almıştır. Bunun üzerine Cebe Noyan ve

³¹ Mustafa Safran, **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi-İktisadi-Sosyal ve Kültürel Yaşayış**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, (Basılmamış Doktora Tezi), s.10-11.

³² İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Kış 2015, S.48, s.60.

³³ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁴ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁵ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁶ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁷ Peter B. Golden, **Hazar Çalışmaları**, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.342.

Sabutay emrindeki 2 Moğol birliği harekete geçmiştir. Bunlar önce Alanlar'ı mağlup etmişler arkasından da Kıpçaklar'a ait küçük bir grubu yenilgiye uğratmışlardır. Ancak asıl Kıpçak birlikleri Don bölgesindedir. Bundan dolayı Moğol birlikleri hızla bu bölgeye doğru ilerlemeye başlamışlardır.

31 Mayıs 1223 günü meydana gelen Kalka Savaşı'nda birleşik Kıpçak-Rus ordusu Moğollar karşısında yenilgiye uğramışlardır. Bu yenilginin ardından Kıpçaklar'dan bir kısmının Balkanlar ve Kırım'a bir kısmının da Kafkaslar'a çekildiklerini bilmekteyiz. Kırım'a sığınan Kıpçaklar'dan bir kısmı ise Suğdak Limanını kullanarak Sinop üzerinden Karadeniz'in güney sahillerine yayılmışlardır. Birçok kaynak bize bu olaydan sonra Kıpçaklar'ın Oğuzlar'ın buldukları yerlere gelip, buralarda yerleştikleriyle alakalı bilgiler vermektedir.³⁸

Kösedağ Savaşı'ndan sonra Selçuklar'ın Anadolu'daki idaresi de zayıflamaya başlamıştır. Aynı zamanda bölge üzerinde hatırı sayılır bir Moğol baskısı da söz konusudur. İste Anadolu'da yaşanan bu olumsuz durum beraberinde yeni bir göç dalgasını getirmiştir. Bu göç dalgasının sonucu olarak da Doğu Karadeniz bölgesine Türk akışı devam etmiştir. Brouset'in verdiği bilgiye göre 1247 tarihinde Moğollar'dan kaçan 600.000 kişilik bir Türkmen grubu Artvin ve Şavşat bölgesine yerleşmişlerdir. Bu durum XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rum-Ortodoks kültürünün de bölgedeki varlığını önemli ölçüde yitirmesini sağlamıştır. 1277 yılında Sinop'u kuşatan Rumlar'ı yenilgiye uğratan Çepniler, doğuya ilerleyerek Trabzon Rumlarını baskı altına almışlardır. XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar da Harşit Bölgesi'ni ele geçirmişlerdir. Bütün bunların en önemli sonucu ise Doğu Karadeniz'deki Rumlaştırma siyasetinin akamete uğraması olmuştur.³⁹

Kommenoslar Çepniler'in baskısıyla Trabzon'a çekilmeye mecbur bırakılırken bu şehrin doğusu ve güneyindeki durum da pek farklı değildir. Kırsal alanları ele geçiren Türkmenleri temizlemeye çalışan Kral Georgios, çıktığı sefer esnasında esir düşünce yerine kardeşi Ionnes başa geçmiştir. Aynı tarihlerde Kıpçaklar ile Gürcüler arasında ihtilaf çıkmıştır. Papa Sargis liderliğindeki Ortodoks Kıpçakları Gürcü saflarından ayrılarak İlhanlılar ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Sargis'e bağlı Kıpçaklar ve Çoruh boylarına yaklaşık bir asırdır yerleşmiş bulunan Kıpçaklar'ın yanı sıra Kubasar ailesi gibi bazı oymakların da Gürcistan'dan ayrılarak batıya göç etmesi ile Artvin, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'ya önemli bir ölçüde Kıpçak kitlesi yerleşmiştir. Bu Türk topluluğu bölgenin bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli bir rol üstlendiği gibi yerleştikleri sahaların etnik yapısında da baskın unsur olmuşlardır.⁴⁰

SONUÇ

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesini Anadolu'nun Türkleşmesinden farklı olarak ele almak mümkün değildir. Özellikle Kafkaslar'dan ve Doğu'dan Anadolu'ya gelen Türk Boyları veya toplulukları Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde önemli roller oynamışlardır. En önemli rolü oynayan Türk toplulukları Oğuz Boylarıyla birlikte Kuman-Kıpçaklardır. Nedeni ise bölge insanların fiziki ve ağız özelliklerinin tamamen Kıpçak Türkleri'nin izlerini taşımasıdır.

KAYNAKÇA

Albayrak, Hüseyin; Trabzon'un Fethi, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1995.

Aydın, Mehmet; Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzlar Tarihi, Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1984.

Ayhan, Aydın; Balıkesir ve Çevresindeki Yörükler, Çepniler ve Muhacirler, Zağnos Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir 1999.

Çelik, Ali; "Çepniler'in Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.312-323.

Çelik, Ali; "Çepniler'in Kader Çizgileri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl:2, C.II, S.7 (Ağustos 1980), s.98-102.

³⁸ Jean Paul Roux, **Türkler'in Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl**, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil/Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007, s.65.

³⁹ Golden, s.343.

⁴⁰ Golden, s.343.

Çetin, Osman; “İskanlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.260-267.

Demir, N.; Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2005.

Eröz, Mehmet; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977.

Golden, Peter B.; Hazar Çalışmaları, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

Gökdağ, Bilgehan Atsız; “M.Ö 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’daki Türk Varlığı, Giresun Tarihi Sempozyumu, Giresun 1996, s. 25-50.

Gülay, Abdullah; Ağasar Çepni Kültürü, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul 2001.

Hacı Bektaş Veli, Vilayetname, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Can Yayınları, İstanbul 1999.

Hahanov, A.; Trabzon Tarihi, Çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2004.

Kaşgarlı Mahmud; Divan-ı Lügat-it Türk, Çev. Besim Atalay, C.I, TDK Yayınları, İstanbul 1939.

Köseoğlu, Nevzat; Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

Mehmet Neşri; Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi, Yay. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Okutan, Hasan Tahsin; Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya-Tarih-Kültür-Folklor, Giresun Yeşil Matbaası, Giresun 1949.

Roux, Jean Paul; Türkler’in Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil/Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

Safran, Mustafa; Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar’da Siyasi-İktisadi- Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, (Basılmamış Doktora Tezi), s.10-11.

Sümer, Faruk; Çepniler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Şahin, İlhan; “Anadolu’da Oğuzlar”, Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.246-257.

Tellioğlu, İbrahim; Doğu Karadeniz Kıpçakları, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Kış 2015, S.48, s.59-78.

Tellioğlu,İbrahim; “Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar’ın Rolü”, Türk Kültürü, 2004, s.464-489.

Türkay, Cevdet; Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Uçar, Ramazan; Sosyolojik Açından Alevilik-Bektaşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma), Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Vryanis, Speros; The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteen Century, London 1971.

Yazıcızade Ali, Tevarih-i Ali Selçuk, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

Yıldırım, Arif; “Trabzon ve Çevresi ile İlgili 9 Değişik Hususa Dair Notlar”, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, C.I, T.C. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s.34-45.

Yörükan, Yusuf Ziya; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.